

MODERNİTE VE ANARŞİZMLE İLGİSİ BAKIMINDAN İLERLEME KAVRAMININ BİR ÇÖZÜMLEMESİ

AN ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PROGRESS IN RELATION TO MODERNITY AND ANARCHISM

Prof. Dr. Ömer Naci Soykan

M. S. G. S. Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Özet: Bu makalede, ilkin, modernite ve anarşizm açısından ilerleme kavramı ele alındı; onun değer yüklü bir kavram olarak bilimde (sosyolojide) kullanılıp kullanılmayacağı tartışıldı. Modernin ve anarşizmin özne konstrüksiyonu, onların başlıca temsilcilerinde, insanın kendisine ve doğaya bakışı açısından incelendi. Bugün çevre kirliliği olarak karşımıza çıkan sorunun epistemolojik ve ontolojik temelinin modern doğabilimin kendisinde bulunduğu saptandı. Bu durumdan kurtulmanın insana ve doğaya yeni bir bakışı gerektirdiği sonucuna varıldı.

Anahtar Sözcükler: Modernite, anarşizm, ilerleme, özne.

Abstract: Firstly, the concept of progress in relation to modernity and anarchism is examined in this paper; whether or not it can be used in science (sociology) as a concept overburdened by value. The subject construction of the modern and that of anarchism are investigated via their main representatives, from the perspective of man's look at himself and nature. It is shown that the epistemological and ontological foundation of ecological pollution is modern natural science itself. It is determined that a new look at humanity and nature is a must in order to avoid this situation.

Key words: Modernity, anarchism, progress, subject.

Felsefede, özellikle *Schelling* ve *Hegel*'de "modern çağ", tarihsel olarak, Hıristiyanlığın batıda egemen olduğu 3.-5. yüzyıllarda başlatılır ve antik çağın karşısına konularak kavramsal özellikleri belirlenir. Antik türün, modern bireyin dünyasıdır. İnsanın türün bir üyesi olduğu, tür olarak var olduğu, bireyin ve kişinin henüz ortaya çıkmadığı antik dönemin karşısına modernde, Tanrısı (İsa) bile kişi olan insan çıkar. Bu durum, tek kişinin (doğu dünyası) veya bazılarının (Yunan ve Roma dünyası) özgür oluşundan farklı olarak toplumun her bir bireyinin özgür olabilmesi anlamına gelir. Toplum bütününden kendini ayırabilen, kendi bilgisine ve bilincine sahip olabilen, kendi kararlarını kendisi verebilen, kendi başına var olabilen kişi özgür bireydir.

Anarşizmi, biri köktenci, diğeri uzlaşımçı olmak üzere ikiye ayırıyoruz. Birincisi hem kuramsal olarak çelişkilidir hem de hiçbir zaman uygulanabilir değildir. Egemenliğin, yönetim ve yöneticinin olmadığı, her bir kişinin istenci üstünde hiçbir yetkenin bulunmadığı bir toplum, ancak her bireyinin istencinin (?) tam bir uyumda olduğu bir melek veya otomat topluluğu olurdu, insan toplumu değil. Kişiler arası ilişkilerin düzenlenmesine en az düzeyde de olsa her toplumda ihtiyaç vardır. Bu da bir iktidarı gerektirir. Köktenci anarşizmin bu çelişkisi ve olanaksızlığı karşısında, bizim de yandaşı olduğumuz uzlaşımçı anarşizm¹ ise, kişi özgürlüğünün teminatı olabilecek en az düzeyde bir iktidara katlanır. Burada iktidar, amaç değil, araçtır; aracın kullanımı kişi özgürlüğünün sağlanmasıdır. İktidar üretiyor diye, tarımı bile yasaklayan, yalnızca avcılığı ve toplayıcılığı öneren, kimi günümüz düşünürlerinin bu romantik tutumunun ciddiye alınır bir yönü olmadığı kanısındayız.

Aşağıda açıklamaları, "ilerleme" kavramıyla ilişkileri bakımından yeniden ve daha geniş olarak ele alacağımız araç kavramlarımızdan neyi anladığımızı böylece kısaca belirttikten sonra, sorunun çözümlemesine şimdi başlayabiliriz. İlerleme, açıktır ki değer yüklü bir kavramdır. Ama onun hiçbir nesnel, fiziksel yönü yok mudur? –Araştıralım. İnsansal olsun, fiziksel olsun art arda gelen iki olay için "önce" ve "sonra" denir. Zaman-uzamdaki bir noktada bulunan cismin hareket etmesinin yönünü "ileri", "geri" diye nitelemek, bize göre bir adlandırmadır, fiziksel değil. Bize göre olsa bile bu adlandırmada da bir değer

¹ Anarşizm anlayışımız için birçoğu yanında, özellikle, şu yazımıza bakılabilir: "Özgürlük ve Sürekli Barış Yolunda Anarşizm", *İnsancıl*, Şubat 2002, s. 7-17, İstanbul (Yinelenmiş yayım: *Düşünen Siyaset*, sayı:11, s. 9-27).

yoktur. Değer yüklediğimiz “ileri”, “geri” adlandırmaları, toplumsal-tarihsel, insansal olaylardır.

Salt bir olgu betimlemesi olarak anladığı bilimsel bilgiyi tüm değer vermenin dışında tutan *Wittgenstein*, bu nedenle şöyle der: “O [Sosyoloji] yalnızca olup biteni bildirebilir. Ama sosyologun betimlemesinde asla şu cümle bulunamaz: ‘Bu ve bu bir ilerlemeyi gösterir.’”² Aynı *Wittgenstein*’in, aynı tarihteki (1930) şu sözleri ise oldukça farklıdır: “Uygarlığımız, ilerleme sözüyle karakterize edilmiştir. İlerleme onun biçimidir, onun özelliklerinden biri değildir, ki o ilerlesin.”³

Bu saptamalardan sonra, şu noktanın altını çizmek isteriz: Eğer bilimsel bilgidен, tüm değer vermeleri, öznel tutumları çıkarırsak, fiziksel deney bilgisi dışında, hiçbir bilim elimizin altında kalmaz; hatta ifadelerinin belli bir doğal dilde olmasından ve belli bir yorumu içermesinden ötürü, fiziksel bilginin bile evrensel genel geçer olamayacağını savlayan düşünürler bile vardır. Ancak bu konu, bizi burada birinci derecede ilgilendirmiyor. Bizim belirtmek istediğimiz nokta, olabilir en az düzeyde değer ve öznel içerikli bilgileri bilimin dışında tutmamaktır; şu koşulla ki onların bu durumunun ayırıcılığı olmalıdır. Yargımız değer içerdiği halde, bunu görmezden gelerek onun salt nesnel-betimsel bir yargı olduğu savlanmamalıdır. Buna göre ilerleme kavramını, *Wittgenstein*’in birinci olarak alıntılıadığımız sözüne aykırı olarak sosyologun kullanabileceğini öne sürüyoruz.

İlerlemenin bir özellik mi, yoksa biçim mi olduğu konusuna gelince. Başka bir alandan örnek getirerek sorunumuzu ele alalım. Bir tablodaki renkler, çizgiler, biçimler, onun özellikleridir. Ama onun için “Bu resim güzeldir” dediğimizde, buradaki “güzel”i resmin bir özelliği sayamayız. Resimde çizgi, biçim vb. gibi “güzel” diye bir özellik yoktur. Güzel, resmin bütününe bakarak bizim ona yüklediğimiz bir değerdir. Bunun gibi bir uygarlıkta da ilerleme ya da ileri diyebileceğimiz bir özellik bulmayız. Onun özellikleri, onu oluşturan maddi, manevi öğeleri, kullandığı araçlarıdır. Ama bu özellikleri bakımından onu bir başka uygarlıkla karşılaştırdığımızda ona ileri diyebiliriz. Örneğin toprağın çeşitli makinelerle sürülüp, ekilip biçildiği bir uygarlığı, aynı işlerin elle ya da sabanla yapıldığı başka bir uygarlıkla karşılaştırdığımızda, birincisinin belirtilen

² Schriften 3, *Ludwig Wittgenstein und der Wiener Kreis*, s. 115-6, Suhrkamp, 1967. Türkçesi: Ömer Naci Soykan, *Wittgenstein, Yaşamı Felsefesi Yapıları*, s. 273, MVT Yayıncılık 2006.

³ L. Wittgenstein, *Vermischte Bemerkungen/ Culture and Value*, s. 9, Blackwell Publishing 2004. Türkçesi: Ömer Naci Soykan, a.g.y., s.495 (Türkçesi düzeltilerek buraya alınmıştır.).

özelliklerine ileri diyebiliriz. Çünkü toprağın verimi, ürünün kalitesi artmıştır. Bilim ve teknolojik gelişmelerle yaşam kalitesinin ve uzunluğunun arttığı bir uygarlığın bu özellikleri de bunların eksik olduğu bir uygarlığın sahip olduğu benzeri özelliklerden daha ileridir. Böylece her iki uygarlık birer bütün olarak göz önüne getirildiğinde birincisine ileri, ikincisine geri deme hakkını elde ederiz. Bu kavramlar değer yüklüdür, ama onlar, verim artışı, kalite yüksekliği, uzun yaşam gibi belirtilen nesnel özelliklere de sahiptir. Böylece yukarıdaki, değer ifadesi olan ilerlemenin nesnel bir yönü olup olmadığı sorusu da yanıtlanmış oldu. *Wittgenstein*'in ilerlemeyi uygarlık biçimi olarak görmesinin ne anlama geldiği çok açık olmadığı için biz, biçim yerine "bütün" deyimini kullandık.

"Birey", "özne", "Ben" dediğimiz, yaklaşık eş anlamlı kavramlar, Hıristiyanlıkla başlatılan modernde ilkin dinsel bağlamda ortaya çıkmışsa da onların bilimsel-felsefi kurgulanışı Rönesans'ı izleyen yüzyıllarda (15-16-17. yy.) gerçekleşmiştir. Her kavram bir kurgudur (konstrüksiyon); bu kurgunun dayandığı, üstünde inşa edildiği bir temel vardır. Bilimsel-felsefi kurgu olarak yeni bir kavramın ortaya çıkışı, onun kendisine temel alacağı yeni bilimsel gelişimleri gerektirir. İlkin astronomide *Kopernikus*'la gerçekleştirilen devrim, düşüce tarzında da değişikliğe neden oldu. Felsefede *Descartes*'la Ben, ego, merkeze alındı. Modern uygarlığın yaratıcısı ve taşıyıcısı olan modern insanın kendisini yeniden kurgulayışı, Ben'in yeniden oluşturulmasıyla süregelir. *Descartes*'ta ben ontolojik karakterdeydi. Öyle ki Ben'in varlığı, Tanrı'nın varlığının da kanıtıydı. Ondandır bir yüzyıl sonra *Kant*'ta ise özne, epistemolojik düzlemde ele alındı. *Kant*, bilgide özneyi merkeze koymakla (nesnenin bize göreliği), *Kopernikus*'un astronomide yaptığı devrimin benzerini felsefede kendisinin yaptığına inanıyordu.⁴ Böylece ilkin varlık, sonra da bilgi, temelini öznedeki buldu. 18. yüzyıl Aydınlanmasında doruğa varan Ben'in felsefi yapılanışı, modern insanın tanımını yaparken içine aldığı değerlerin evrensel olduğunu da savunuyordu. Bilgeliği isteyen (*sapere aude*), kendi aklını kendisi için kullanma cesaretini gösteren, kendi koyduğu yasaya kendisi uyan (autonom), burada ve her yerdeki insan, daima gayedir, hiçbir şey için araç olamaz, Tanrı için bile [*Kant*].

Aydınlanmada Ben'in evrenselliği, başka Ben'in, Öteki'nin varlığının görülmesini engelliyordu. Herkes Ben'di, Öteki yoktu. Fransız Devriminde

⁴ Bkz. I. Kant; *Kritik der reinen Vernunft*, Vorrede zur zweiten Auflage.

“kardeşlik, eşitlik, özgürlük”le dile gelen Aydınlanmanın idealleri tüm dünyaya yayılıyordu. Bu ideler, belirli bir toplumsal birlik içinde kendisine yer bulacaktı. Ben’in üstündeki bu birlik siyasal olarak ulus devlet, ekonomik olarak kapitalizmdi. Ama Ben, kendisine vaat edilen cennete kapitalizmle giremedi. Bu kez izleyen yüzyılda (19.) önerilen cennet, komünizm ve anarşizm oldu. Her ikisi, ezenin ezilenin olmadığı, insanın insanı sömürmediği, insan üzerinde hiçbir baskının bulunmadığı gibi temel ilkeler bakımından birleşir; ama bu cennete giden yol konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Komünizm, bizi burada doğrudan ilgilendirmiyor; çünkü o, Ben’i değil, toplumu merkeze alır. Burada eleştirdiğimiz günümüz insan anlayışı onun değil, Ben merkezli görüşün ürünüdür. Ancak şu kadarını söyleyelim: Komünizmin habercisi *Karl Marx* da, tıpkı anarşistler gibi Aydınlanmaya karşı tavır alır, nedenleri farklı olsa da.

Kentsoylunun, politik, sosyal, insani liberalizmin kökten bir eleştirisini yapan, anarşizmin iki öncüsünden biri olan *Max Stirner* (diğeri: *P.-J. Proudhon*), Aydınlanmanın kentsoylu devleti içinde yücelttiği insan için şöyle diyor: “Bizim dayanışma [uyum, bağlılık] içinde oluşumuz *devlettir*; birlikte olan olarak biz *ulusuz*. Ulus veya devlet olarak birlikteliğimizde biz, yalnızca insanız. (...) Hakiki insan ulustur; ama Tek-olan daima bir Egoisttir.”⁵ *Stirner*’e göre insani liberalizm, iş isteyen, çalışan insanı şöyle tanımlar: “*laboro, ergo sum* [çalışıyorum, o halde varım -ç.], çalışıyorum, demek ki ben insanım.”⁶ *Stirner*’n uç noktaya getirdiği bireyciliğinde biz ve siz yok; Ben ve Sen var. “Sen Kendini diğer insanlar önünde insan olmak yoluyla gösteremezsin; fakat ‘biricik’ insan olduğun için gösterirsin. (...) Senin büyüklüğünü insan yapmaz, fakat *Sen* yaparsın; çünkü Sen insandan ve diğer insanlardan daha güçlüsün.”⁷

Yalnızca bireyi, beni gerçek sayan, değer ancak bene hizmet ettikçe bir anlamı olacağını söyleyen *Stirner*, “Benim üzerimdeki hiçbir şey beni ırgalamaz.” diyerek aşkın olan her şeyi kapı dışarı eder. Adı ister “Allah”, ister “Brahma”, ister “Jehova” olsun, bir aldanmadan başka bir şey olmayan Tanrı’yı yadsır, insan üstündeki her şeyi reddeder.⁸ Bununla da kalmaz: “Benim sorunum ne tanrısal ne de insansal bir şeydir, ne doğru ne iyi ne haklı ne özgür vbg. bir şeydir, tersine yalnızca *benim olan bir şeydir* ve o hiçbir genel olandır, tersine tıpkı benim biricik olması gibi *-biricik olandır*.”⁹ “Her halk haksızdır, her devlet

⁵ Max Stirner, *Der Einzige und sein Eigentum*, Reclam, 1981, s. 107-8.

⁶ A.g.y., s.144.

⁷ A.g.y., s.146-7.

⁸ Bkz. a.g.y., s.380.

⁹ Max Stirner, *Der Einzige und sein Eigentum*, Suhrkamp 1981, s.5.

Bencil'e karşıdır. (...) *Halk* öldü."¹⁰ Devletin de yok edilmesi gerek. "Devlet, ancak haddini bilmez başına buyrukluğundan dolayı edilebilir."¹¹ Ben'e, *Bencil'e*, *Tek-Olan'a*, *Biricik'e* ancak böyle gidilir. Ama insan *Stirner'e* sormadan edemiyor: Özgürlük, ahlâk, doğruluk, hak hukuk yoksa, senin yücelttiğin *Biricik* nerede yaşayacak; ıssız bir adada mı?

Stirner'den hemen sonra *Nietzsche* de Tanrı'nın öldüğünü ilan edecek, insanı aşağılayacak, böylece "üstinsan"a gidecek: "İnsan altilmesi gereken bir şeydir."¹² Maymun insana göre neyse, insan da üstinsana göre odur: "gülünecek bir şey ya da acı bir utanç."¹³ "Örgütlenmiş *ahlaksızlık*" olarak gördüğü devletin¹⁴ sonunun geldiğini *Nietzsche* de dile getirir: "*Devletin hor görülmesi, çöküşü ve ölümü*, (...) demokratik devlet kavramının kaçınılmaz sonucudur."¹⁵ Onun Tanrı'ya ve dine saldırmasının bir nedeni, devletin kökeninde dinin bulunmasıdır: "Politik şeylerin tanrısal bir düzenine inanç, devletin varoluşundaki bir gizeme inanç, dinsel kökendir: din zayıflarsa, öylece devlet kaçınılmaz olarak kendi eski İsis-peçesini yitirir ve artık hiçbir saygın korku uyandırmaz."¹⁶ *Stirner'de*, *Biricik'in* nerede yaşayacağı sorusu, elbette *Nietzsche'nin* üstinsan'ı için de söz konusudur. Üstelik *Nietzsche*, üstinsanı, öldürdüğü Tanrı'nın yerine "yeryüzünün anlamı" olarak koyar. Böyle olunca üstinsana yer bulmak daha da zorlaşır. Sonuç olarak, *Biricik* de üstinsan da yeniçağdan beri Ben'in tüm baskılardan kurtulma ve özgürleşme sürecinde varılan uç noktada kendini yok edişi olarak algılanabilir.

İnsanın ve tüm değerlerin aşağı edilmesiyle yirminci yüzyıla girildi. Bu yüzyılın ilk yarısında iki büyük savaşta bu kez kavram olarak değil gerçek olarak milyonlarca insan öldürüldü. Yüzyılın son çeyreğinde, postmodern düşüncede ölüm ilanları devam etti: "Özne öldü, sanat öldü, yazar öldü."; hatta "gerçekliğe de veda edildi"; sanal bir gerçeklik olan "üstgerçekliğe" geçildi. Ama tüm bunların sorumlusu olan kapitalizm kaldı; kalmak bir yana tüm dünyayı yutacak kadar azmanlaştı. Yapılan hesaplara göre, kapitalizmin hızı böyle sürerse, onun doğurduğu çevre kirliliği sonucunda, insanlık yeryüzünde

¹⁰ A.g.y., s.238.

¹¹ A.g.y., s. 167.

¹² Fr. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, Çev. A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi 1977, s. 19.

¹³ Bkz. A.g.y., s. 20.

¹⁴ Bkz. *Nietzsche's Werke*, Band XVI, Alfred Kröner Verlag Leipzig 1922, s.174.

¹⁵ A.g.y., Band II, s. 348.

¹⁶ A.g.y., s349.

üçüncü bin yılı göremeyecek; dünya, üstünde insanın yaşayamayacağı bir çöp yığınınına dönecek.

Madem ki bu duruma Ben'in, Özne'nin, insanın bir tür kavramsal kurgulanışıyla varıldı, öngörülen sonucu önlemek istiyorsak, doğru bulmuyorsak, kurgunun bir yerinde yapılan bir yanlışlık var demektir. O halde o noktaya dönüp, oradan yeni bir insan anlayışına varan yolu açmamız gerekir.

Yanlışlık noktası, bize göre, modern doğabilimin, çözümsel fiziğin doğurduğu doğa anlayışında bulunur. Bilgi, güç ve egemenlik adına doğanın parçalanması, insan doğa ilişkisinin koparılması sonucunu doğurdu. Doğa tahrip edildi. İnsan bedensel varlığa indirildi; beden de tıpkı doğa gibi parçalara ayrıldı, üstünde egemenlik kuruldu. O halde, her şeyden önce, yeni bir doğa anlayışına ihtiyacımız vardır. Böylece oluşturacağımız insan doğa ilişkisine ve bu ilişki üstünden insan insan ilişkisine ve yeni bir insan anlayışına varabiliriz. Doğaya ve insana bütünsel bakış diye adlandıracağımız bu görüş, aslında hiç de yeni değildir; fakat onun zamanımıza göre yeniden biçimlenmesi gerekir.¹⁷

İnsanlık, cennet vaatlerinden umut yorgunu oldu. Öyle boş bir umut peşinde koşmaktansa, insanı doğal ve kültürel yapısıyla bir bütün olarak görüp var olan bu gerçek durumdan hareket etmek gerekir. Kültür en genel tanımıyla insanın doğa karşısında koyduğu maddi manevi her şeydir. Buna göre kültürün doğayla çatışmaması olanaklı değildir. Bir keçi yolu yapılması bile doğanın bozulmasına neden olur. O halde sorun bu kültür doğa çatışmasının sürdürülebilir en alt düzeye çekilmesindedir. Zaten doğa, ufak tefek tahribatı kısa sürede düzeltebilir. Bizim anarşizm anlayışımız da bu noktada köktenci anarşizmden kendini ayırır. Onun önerdiği gibi tümüyle yaban yaşam, hem olanaklı değildir hem de insanın varoluşunu belirleyen bir etmen olduğu için kültürün tümüyle reddedilmesi düşünülemez. İnsan doğal bir varlık olduğu kadar, aynı zamanda tarihsel-kültürel bir varlıktır da. İnsan bu ikinci yanını eğitimle kendi yapısına katar. *Demokritos*'un dediği gibi, "eğitim insanı başka kılığa sokarak tabiat yaratır."¹⁸

İnsan, dışındaki doğayla yaşadığı çelişkiyi kendi doğasıyla da yaşar. İnsan bir olanaklar varlığıdır. Onun çekirdek halinde sahip olduğu yetileri açması,

¹⁷ Bu paragrafta kısaca özetlediğimiz düşüncelerimizin açılımı için birçok diğerlerinin yanında, özellikle, "İnsanın Dünyadaki Yerinin Yeniden Sorgulanması Üstüne" (*Araştırmalar Felsefe Konuşmaları 2* içinde) başlıklı yazımıza bakılabilir.

¹⁸ Bkz. Walther Kranz, *Antik Felsefe*, Kısım II, çev. Suad Y. Baydur, Pulhan Matbaası, İstanbul, s. 49.

geliştirmesi, eş deyişle, olanaklarını gerçekleştirme, insan olma sürecinde ilerleyebilmesi, çatışmayı gerektirir. *Kant*, insanın bu antagonist (tezatlı) yapısını şu sözleriyle dile getirir: “İnsan uyum ister; ama doğa, onun soyu için neyin iyi olduğunu daha iyi bilir, çatışma ister.”¹⁹ Demek ki insanın gelişmesini doğa istemiş olmalıdır, başka bir deyişle, gelişme insanın doğasındandır. İnsanın kendisini geliştirmesi, onun tezatlı yapısından kaynaklandığı gibi, o ahlâksal varlık olarak da aynı durumdadır. Bu, günümüz felsefi antropolojisinin belirttiği gibi, insanın hem iyiyi hem kötüyü yapabilen disharmonik bir varlık olması anlamına gelir.²⁰

Hayvan, onu doğa dünyaya nasıl getirmişse, ölünceye kadar öyle kalır; onun “hayvan olmak” gibi bir sorunu yoktur. Ama bir olanaklar varlığı olarak insan, bu olanakları, yani insan olmayı gerçekleştirmek zorundadır. Çatışma ve uyum, kültür ve doğa, biri diğerini yok etmeksizin insanda varlığını sürdürmelidir; eğer o insan olmaktan vazgeçmek istemiyorsa, tümüyle kötüyü ve tümüyle iyiyi yapan şeytan ya da melek olmak istemiyorsa.

Çatışma, bireyde kendi kendisiyle, toplumda bireyler arasında, dünyada devletler arasında vardır. Ancak, ilk iki durumda çatışmanın belli bir düzeyde tutulması, üçüncü durumda ise tümüyle ortadan kaldırılması gerekir. O zaman o, geliştirici, ileriye götürücü bir motif, bir dinamik olur; aksi halde yok edici olur. Kendisinden memnun olan bir kişi, kendini geliştirme ihtiyacını duymaz; tersi durumda ise yetilerini geliştirmenin, olanaklarını zenginleştirmenin yollarını arar. *Nietzsche*'nin sözünü ettiği “üstinsana” değil, ama bizim geleneksel kültürümüzün deyişiyle “insanı kâmile” (olgun insan) böyle varılabilir. Ama bu kendinden memnun olmayış, aşırı bir düzeye çıktığında kişinin içine girdiği çatışma onu bunalıma götürür, intihara bile sürükleyebilir. Nasıl ki insanın kendi kendisiyle yaşadığı çelişki uç noktaya vardığında, insan kendini yok ederse, aynı biçimde insanın doğayla çelişkisinin aşırılışması da yine insanın, ama bu kez tek insanın değil, insanlığın sonunu getirir, yukarıda sözü edilen çevre kirliliği sonucunda öngörüldüğü gibi.

Toplumda bireyler arasındaki çatışma da yine belirtilen insan doğasından ötürü kaçınılmazdır. Bireyin kendisindeki çatışmayı dizginleyecek kendi öz denetiminden başka bir güç olmamasına karşın, bireyler arasındaki çatışma için

¹⁹ *Immanuel Kants Werke*, Band IV, Hrsg. von E. Cassirer, Verlegt bei Bruno Cassirer. Berlin 1922, s. 156.

²⁰ İnsanın disharmonik bir varlık olduğu düşüncesi için bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.278 vd., İst. Üni. Edebiyat Fak. Y. No. 773, 1968.

aynı işi gören, hem bireylerin kendileri hem de onları bir arada tutan toplumsal birliğin yaptırım gücü vardır. Bireyler arasındaki çatışmanın, kurallarına uyulan bir yarış biçiminde olması, hem bireylerin hem toplumsal birliğin zarar görmesini engeller hem de her ikisinin gelişmesine hizmet eder. Devletler arasında çatışma da tıpkı bireyler arasında olduğu gibi yarış biçiminde olursa, yok edici savaşlar önlenir. Bu önlemi Birleşmiş Milletler alabilmelidir. Ama dünyaya baktığımızda durum hiç de öyle değil. Birleşmiş Milletler bu konuda hemen hemen hiçbir işe yaramamaktadır.

Yaptığımız çözümlemelerde insanın özgürleşme sürecinin sonunda kendini yok ettiği saptamasına varmıştık. Ama bundan özgürleşmeye karşı olduğumuz sonucu elbette çıkarılamaz. Bu sonuç, yalnızca belli bir felsefi çizginin sonucuydu. Ayrıca varılan durumu onaylamadığımız, sözlerimizde kendini açıkça gösteriyordu. Anarşizm özetle şunu söylüyordu: Özgürlüğün önündeki engel devlettir. O halde engel kaldırılmalı, devlet yok edilmeli. Ama ne anarşistler ne anarşist bir yönü olsa da ayrı bir konumda sayılması gereken *Nietzsche*, devletin yerine neyin konulacağı konusunda işe yarar bir şey söylemiyordu. Öte yandan Aydınlanmanın iyi niyeti de iki buçuk yüzyıldır gerçekleşemedi, gerçekleşmesi yolunda hiç umut vermedi. Aydınlanma, günümüzde yerini küreselciliğe bıraktı. Onun evrensel, yüksek değerlere sahip insan ideali, bu idealin âdeta bir karikatürü olan “küresel insana” dönüştü.²¹ Bugün, deyim yerindeyse, insanlık karanlık bir tüneldedir. Ama insandan umut kesmek istemiyorsak, belki tünelin ağzındaki ışığı yine bu karanlıkta görebiliriz. Deneyelim!

Yukarıda adı geçen, sosyalist ve anarşizm kuramının kurucusu olarak bilinen *Proudhon*, *Stirner*'in öznelciliğinin tersine toplumcudur. O, temel yapıtı “Mülkiyet Nedir?” adlı kitabında, doğal bir hak olarak düşünülen mülkiyetin hırsızlık; hatta cinayet olduğunu söyler.²² Ona göre toplum, haklılık ve makul karşılıklılık (mutualizm) sisteminde inşa edilmelidir. Devletin zor gücü, yerini yalın, devletsiz akıl yönetimine bırakmalıdır. *Proudhon*, ekonomik mutualizm sistemini ayrıntılarıyla ele almış, onu, antik “göze göz, dişe diş, hayata hayat” misillemesi olarak betimlemiş; ama çalışma ödevi ve kardeşliğe uygulamıştır. Ona göre, özgür bir toplum yaratmanın biricik yolu, mutualizm sistemidir. Öte yandan yine “*Proudhon*’a göre insan doğal olarak özgür ve bencildir. Sevgi ve

²¹ Bu konudaki düşüncelerimiz için “‘Küresel İnsan’ Kimdir?” *Felsefe Dünyası*, sayı:41, (Yinelenmiş yayım: *İnsancıl*, Aralık 2005, s.3-6.) başlıklı yazımıza bakılabilir. s. 20-28.

²² Bkz. Pierre-Joseph Proudhon, *What is Property?*, Cambridge University Press, 2002, s.13 vd.

dostluk için kendini feda etmeye yetilidir, fakat bir bencillik kuralı olarak kendi çıkarının ve mutluluğunun peşinde koşar.” *Proudhon*, “federal bir devrim”den yanadır. “Burada artık devlet yoktur, merkezi üst güç yoktur, yalnızca kolektif güç vardır.”²³

Proudhon'un düşüncesinin birlikli, tutarlı bir sistem olduğu söylenemez. O, bir yandan mülkiyeti hırsızlık olarak nitelerken, “diğer yandan, *sahip olma*'nın dar anlamda anlaşılan mülkiyet haklarını, devletin tecavüzüne karşı kendini korumanın en iyi yolu olarak görür.”²⁴ Ayrıca, doğadan bencil bir varlığın karşılıklılığı kendiliğinden makul bir düzeyde tutacağı ondan nasıl beklenebilir?

“Büyük anarşist kuramcılarının sonuncusu”²⁵, ilkin doğabilimci *Peter Kropotkin*'in felsefi temel yapıtının da adı olan “karşılıklı yardımlaşma” (“Mutual Aid”) sisteminin ise tutarlı bir yapısı olduğu açıktır. “O, bu kitaba, ‘hayvan dünyasında böcekten en yüksek memelilere dek her yerde türlerin dayanışmayla veya görece az sayıda olan küçük ailelerde yaşadıkları ve sayılarının sınırlı olduğu’ önerisiyle başlar.”²⁶ Aslında *Kropotkin*, tam bir sistemci filozof tavrıyla canlı dünyasından da daha geriye gider: “Anarşizm, tüm görüngülerin mekanik bir açıklamasına dayanan, doğa bütününe içine alan bir dünya-kavrayışdır.” Bu kadarla da kalmaz, aynı cümlemin devamında “anarşizmin insan toplumunun hayatı ve onun ekonomik, politik ve ahlâksal sorunlarını da içerdiğini” söyler. Dahası *Kropotkin*'e göre, “anarşizmin yöntemi sağın (exakt) doğa bilimlerinin araştırma yöntemi, amacı, doğanın tüm görüngülerini-bu nedenle toplum yaşamını da bir genelleştirmede kavrayan sentetik bir felsefeyi kurmaktır.”²⁷ Yalnızca toplumda değil, dünyada da düzenleyici güce gerek yoktur. “Dünyayı yöneten güç fikri, değişmez yasa fikri, önceden düşünülüp tasarlanmış uyum fikri” diyor. *Kropotkin*, (...) “her biri kendi doğrultusunda ilerleyen ve karşılıklı olarak dengede duran sayısız madde yığınının bileşkesinden başka bir şey olmayan bu uyuma yer açmak için yok olur.” (...) “Doğanın uyumu dediğimiz şeyde, önceden tasarlanmış hiçbir şey yoktur. Çarpışmaların ve rastlantıların cilvesi, bu uyumu yaratmaya yetmiştir.” Gerek fizik, gerek organik dünyada, gerekse toplumda, hiçbir üst düzenleyiciye gerek olmaksızın meydana gelen denge ve “uyum, çok sayıda güç ve etki

²³ Bkz. Peter Marshall, *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*, s. 242-3, 248, 259, 435. Fontana Press, 1993.

²⁴ P. Kropotkin, *Anarşi. Felsefesi – İdeali*, s. 58, çev. Işık Ergüden, Kaos Yayınları, 2001.

²⁵ George Woodcock, *Anarchism*, Penguin Boks, s. 186.

²⁶ A.g.e., s. 200.

²⁷ P. Kropotkin, *Anarchism*, Dover Publications, Inc. Mineola, New York 2002, s.150.

arasındaki dengenin sürekli değişen biçimde yeniden düzenlenmesinden kaynaklanır.”²⁸

Kropotkin'e göre anarşizm, *Kopernikus* devrimiyle başlayan, tüm doğa ve insan bilimlerinde süregelen olaylara bakış tarzının değişmesinin sonucudur: “Bilimlerde yeni bir bütünsel bakışın yanı sıra, yeni bir felsefe de oluşmaktadır. Günümüze kadar egemen olmuş toplum kavrayışından tamamen farklı yeni bir toplum kavrayışının da oluşmakta olduğunu görmekteyiz. Anarşi adı altında, toplumların geçmiş ve şimdiki yaşamlarının yeni bir yorumu ortaya çıkarken, aynı zamanda, gelecekle ilgili bir öngörü de oluşmaktadır.” (...) Bu toplum düzeni sömüren sömürülen, yöneten yönetilen, ezen ezilen ayrımını yok eder, “tüm insanları serbest gelişmeye, serbest inisiyatif, serbest eyleme ve serbest işbirliğine davet eder.” (...) “Herkesin yalnızca kendi iradesiyle kendini yönettiği (bu irade, elbette, her bir kişinin maruz kaldığı toplumsal etkilerin sonucudur) toplum ideali, iktisadi, siyasi ve ahlâki yanıyla ancak günümüzde ortaya çıkmaktadır.”²⁹ Burada ilginç bir istenç tanımıyla karşılaşılıyor. *Kropotkin*, nasıl ki evrende çarpışan sayısız madde yığınının bileşkesini hiçbir üst güce gerek duymayan düzenleyici ilke olarak benimsemişse, benzer bir biçimde toplumda tek tek kişilerin maruz kaldığı etkilerin, yani onların istençlerinin çarpışmasının sonucu olan, eş deyişle bileşkesi olan, başka hiçbir üst güce (iktidara) gerek duymayan ortak bir istenci önermektedir. (Doğrusu böyle bir istence özgür, bireysel istenç demek ne denli olanaklıdır!) Bu toplum düzeninin temel ilkesi de “karşılıklı yardımlaşma”dır.

Zoolog Profesör *Karl Kessler*'in “‘Karşılıklı Yardımlaşma Yasası Üzerine’ verdiği bir konferans” diyor *Kropotkin*, “tüm bu konuya yeni bir açıklık getirerek beni etkiledi. *Kessler*'in fikri, *Karşılıklı Mücadele yasası*'nın yanında doğada *Karşılıklı Yardımlaşma yasası*'nın da bulunduğu; hayatta kalma mücadelesinin başarısı için ve özellikle türlerin tedrici evrimi için *Karşılıklı Yardımlaşma*'nın çok daha önemli olduğu şeklindeydi. Bu hipotez –ki gerçekte *Darwin*'in *İnsanın Türeyişi*'nde bizzat ifade ettiği fikirlerin geliştirilmesiydi-bana öyle doğru ve öyle önemli geldi ki, bu fikirlerle tanışır tanışmaz (1883 yılıydı), bunları geliştirmek için belge toplamaya başladım.”³⁰ *Kropotkin*'in Sibirya'da ve İsviçre'de yaptığı “hayvan ve insan yaşamıyla ilgili gözlemleri, aynı türün üyeleri arasında ölümcül mücadele örneklerinin çok az olduğunu

²⁸ P. Kropotkin, *Anarşi. Felsefesi-İdeali*, s.11, 14., 51.

²⁹ A.g.y. s.16-17-18.

³⁰ P. Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, çev. Işık Ergüden – Deniz Güneri, Kaos Yayınları 2001, s. 7.

ortaya koyuyor,” yaşamın sürdürülmesinde, türün korunmasında ve evrimde en önemli özelliğin karşılıklı yardım olduğunu gösteriyordu.³¹ Bu gözlemler, onun o sıralar oluşturmakta olduğu özgürlükçü toplum felsefesine de uygun düşüyordu. *Kropotkin*, edindiği bu “yeni” bakış açısıyla yaptığı metin incelemelerinde, hayvanlardan vahşilere, klan toplumundan moderne, tüm toplum biçimlerinde karşılıklı yardımlaşmanın süregeldiğini saptar. Gerçi o, yardımlaşmanın yanında bireyin kendini öne sürmesinin, bunun bir ilerleme ögesi olmasının, kendisine bir itiraz olarak yapılabileceğini öngörür. Ancak o, bu tutumun tarih boyu süregeldiğini, fakat karşılıklı yardımlaşmanın görmezden geldiğini belirterek, çatışma ve yardımlaşmanın birlikte ele alınmasını önerir. Yardımlaşmanın daha önemli olduğunu, onun insanın sanatının, bilgisinin, zekâsının gelişmesine izin veren toplumsal koşulları yarattığını da sözlerine ekler.³²

Bu yazının sınırları içinde *Kropotkin*'in görüşlerine görece çok yer vermemizin bir nedeni, onun özellikle günümüz anarşist kuramcılarının tersine ilerleme düşüncesine büyük önem yüklemesidir. Ancak bu kanımız, onun düşüncelerinin bazı yönlerini eleştiri dışında tutacağımız anlamına gelmez. *Kropotkin*, evrimci bir düşünür olduğu için, evrim de evrilme, bir üst aşamaya geçme, yani ilerleme demek olduğundan, onun ilerleme kavramını tartışması ondan beklenmezdi. Onun burada betimlediğimiz düşüncelerinde bir birine bağlı iki sorunu eleştirip yolumuzu sürdürmek istiyoruz. Ama bu eleştiride ve daha önce yaptığımız eleştirilerde hep şu noktayı göz önünde tutuyoruz: Onlardan kendi düşüncelerimizi geliştirmek için neleri alabiliriz?

Kropotkin, bir anarşist olarak her şeyden önce yüceltmesi gereken özgür istenci, yukarıda belirttiğimiz gibi, tıpkı evrendeki çarpışan madde yığının bileşkesi gibi anlıyor. Cansız evrenin, bir üst yöneticiye gerek duymaksızın bu tarz bir açıklaması ussaldır. Ama bilincin, istencin, özgürlüğün söz konusu olduğu insan dünyasında, kişi istençlerinin çarpışmasından, eş deyişle, “tek tek kişilerin maruz kaldığı etkiler sonucundan” oluşacak bir düzeni kabul etmek ne ussal ne de insansaldır. İnsan cansız madde midir ki, onun istencinin maruz kalacağı etkilerden bir denge oluşacak! Madde dünyasındaki bir kavramı insan dünyasına aktarmakla *Kropotkin*, burada bir metabasise³³ düşmektedir. İnsan

³¹ Paul Avrich, *Anarşist Portreler I*, çev. Osman Aslanhay, Sarmal Yayınevi, 1991, s. 85.

³² Bkz. P. Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, s. 260-261.

³³ Metabasis: Bir ilkenin, düşüncenin geçerli olduğu alandan başka bir alana taşınmasıyla oluşturulan yanlış kanıtlama.

dünyasında, birbirinden ayrı, hatta zaman zaman zıt olan istençler üstünde en az düzeyde de olsa bir düzenleyiciye (iktidara) ihtiyaç vardır. İkinci yanılığ şurasıdır: Hayvan dünyasında karşılıklı yardımlaşma ve mücadelenin (birincisi daha baskın olsa da) bir doğal denge ve uyum oluşturması, evrim kuramıyla bilinen ve kabul gören bir anlayıştır. Ancak benzeri bir kendiliğinden denge ve uyumu insan dünyasında görmek istemek, insanların birbirlerini boğazlamasına izin vermektan başka bir anlama gelmez. Hayvanda yardımlaşmayı ve çatışmayı doğa, içgüdü ile belirler. Burada hayvanın bir ölçü ve düzen koymasına gerek yoktur. İçgüdü, ne kadar gerekiyorsa o kadarını verir, ne daha az ne daha çok. Oysa insanın ne hayvanınki gibi bir içgüdüğü vardır ne de insan dünyasında işler içgüdüye bırakılabilir. Bir ve aynı ilkeyi cansız dünyadan hayvan ve insan dünyasına yayarak, tüm doğa, insan ve toplum olaylarını açıklayan monist metafiziklere felsefe tarihinde çok rastlanmıştır. *Kropotkin*'in yaptığı şey onlardan biridir.

Modernite, öncü filozofu *Kant*'la zıtlığın/karşıtlığın (antagonizm) hem doğadaki meydana gelişlerin oluşumunda hem toplumun gelişmesinde araç olarak kullanıldığını söyler.³⁴ Buna anarşizmde *Kropotkin*'le hayvanda ve insanda karşılıklı yardımlaşma eklenir. Her iki görüş de ilerlemeyi olumlamaktadır. İnsan toplumunda, hayvan dünyasında olduğu gibi, hem karşılıklı yardımlaşmanın hem mücadelenin birlikte var olması, insan doğasından kaynaklanmaktadır. Bu ikisini, sürekli yenilenen, değişen de olsa bir denge ve uyumda tutmak gerekliliği, dengenin, insanları kendi haline bırakıp kendiliğinden kurulmasını beklemenin insanca olmadığı, yaptığımız araştırmada kendini açıkça göstermektedir. Öte yandan söz konusu dengenin, siyasal birlikle, yani devletle sağlanmasının kişi hak ve özgürlüklerini engellemesi, sakatlaması sonucunu doğurduğu da bir olgudur. Dahası, devletlerin savaş nedeni olduğu da unutulmamalıdır.

Uyum söz konusu olduğunda, yalnız müzikte değil, diğer alanlar için de söylenen "İki saz varsa, biri şeftir" sözü, belli bir gerçekliğe ve geçerliliğe sahiptir. İki eşit insan birlikte bir yolda sonuna dek yürüyemez. Bunu deneyenler bir süre sonra birbirlerinden koparlar. Bu sürenin uzunluğu, kişilerin tahammül derecesiyle doğru orantılıdır. İnsan doğaca iki zıt özelliğe birlikte sahiptir. O, bir yandan başına buyruk olmayı, diğer yandan, bunu engelleyecek olan başkalarıyla birlikte olmayı ister. Onun başkalarına ihtiyacı vardır. İnsan

³⁴ Kaynak: W. Dilthey, *Einleitung in die Gesteswissenschaften*, Verlag von B. G. Tuebner, Leipzig und Berlin 1922, s. 101.

için önerilen her toplum modeli, onun bu ikili yönünü göz önünde bulundurmalıdır.

Moderninin evrensel insan ideali, kapitalizm ve ulus devlet gibi bir ekonomik-siyasal yapı içinde düşünülmüştü. İnsanın ezilmesine, sömürülmesine karşı çıkan, emekten yana bir tavır, kapitalizme karşı çıkıyorsa, onun siyasal karşılığı olan ulus devlete de karşı çıkmalıdır.³⁵ O zaman ulus devletin yerini uluslar arası finans şirketleri mi alacak? Devletin tanımadığı hak ve özgürlükleri onlar mı verecek? Günümüzün çıkmazı buradadır. Yukarıda karanlık tünelde olduğumuzu söylerken, kastettiğimiz şeylerden biri de buydu. Ama içinden geçilerek karanlıktan çıkılır. O halde çıkış yolunu yine günümüz dünyasına bakarak bulabiliriz.

Bu çalışmamızda ortaya çıkan can alıcı soru şudur: *Siyasal birlik (devlet) olmaksızın toplumsal birlik olanaklı mıdır?* Tüm siyasal birliklerin birleşmesiyle onlar ortadan kalkar, yerlerini toplumsal birlikler alır. Eğer dünyadaki tüm devletler, kendi iktidarlarını ortak bir devlete teslim ederse, hem onlar devlet olmaktan çıkacak, ortada görevleri yalnızca düzeni sağlamakla sınırlı kolluk kuvvetlerinden başka silahlı gücü olmayan toplumsal birlikler kalacak hem de ortada ikinci bir devlet olmadığı için var olan biricik devlet de öteden beri sahip olduğu kimliğini yitirecek, insan özgürlüğü önünde bir engel olmayacak, dahası devlet olmaktan çıkacak, yerine de başka hiçbir şey gelmeyecek. Bu sonuca varmak için ilkin dünyanın çeşitli bölgelerinde siyasal birlikler kurulur, sonra onların birleşmesi daha kolay olur. Ütopik gibi görünen bu tablo için bugün dünyada işaretler yok değildir: Kuzey Amerika'da NAFTA, uzak doğuda ŞİÖ, en önemlisi de Avrupa Birliği.

İnsan, üzerinde hiçbir baskı olmayan, yalnızca başkasına zarar vermesini önleyen, başkasıyla ilişkisini olanaklı kılan ve düzenleyen bir toplumsal birlikte olanaklarını en üst düzeyde gerçekleştirebilir. Öte yandan, her bir toplum kendi varoluşunu korumakla çeşitli toplumların yan yana varoluşu, dünyada kültürel tek biçimliliği önleyecek, yeryüzü uygarlığının renkliliğini koruyacaktır. Bu

³⁵ Sömürüye ve kapitalizme karşı çıkan bazı solcuların ulusalcı olmasının haklı nedeni şudur: Solcu sömürülen ülkenin yurttaşı, sömüren de yabancı ülkeden ise, o zaman o, solculuğun gereği olarak sömürü karşıtı olmakla kendi ülkesinden yana tavır alır, ulusalcı olur. Ama bu, kavramsal kategorik bir ayrım değildir. Çünkü sömüren, solcunun kendi ülkesinden birileri de olabilir, onlar yabancı ülke taseronları olmayabilir. Solculuğun ayırıcı ölçütü, emek sermaye ilişkisinde emekten yana olmaktır. Sermayenin ulusal veya yabancı olması, ayırıcı bir ölçüt değildir.

durumda toplumsal etkileşim artacağından, olsa olsa kültürel melezleşme de artacaktır. Bu da çok renkliliğin çoğalmasından başka bir şey değildir.

Sonuç olarak, ilerlemeyi birbiriyle bağıntılı, biri bireysel, biri toplumsal olmak üzere iki boyutta gördüğümüzü belirtmek isteriz. Uygur insan, öz denetimi olan insandır. Bundandır, uygur toplumda yargıca, kolluk gücüne çok iş düşmemesi. Eğer günün birinde iktidarın olabilir en alt düzeye indiği bir yaşam ve toplum biçimine insanlık varacaksa, demek ki bu durum ancak uygurluk yolunda, uygurlaşma sürecinde gerçekleşecektir. Bu da ilerlemeden başka bir şey değildir.